

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК [159.9:351.74](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.02>**НАТАЛЯ ЕДУАРДІВНА МІЛОРАДОВА,***доктор психологічних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-0716-9736>;**НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА ПАШКО,***Харківський національний університет внутрішніх справ***ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА**

Розкрито основні положення щодо організації та проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. Розглянуто поняття фізичного, сексуального, психологічного та економічного насильства над дитиною. Проаналізовано особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. Визначено предмет, об'єкт і завдання допиту неповнолітніх. Розглянуто особливості впливу насильства на розвиток дитини та давання свідчень, алгоритм проведення допиту, формулювання запитань для неповнолітніх, які постраждали від насильства, відповідно до вікових періодів та їх психоемоційного стану.

Ключові слова: допит, психологічне, сексуальне, економічне та фізичне насильство, неповнолітні, досудове розслідування.

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Насильство над неповнолітніми є дуже актуальною проблемою сьогодення. Поширення насильства щодо неповнолітніх безпосередньо пов'язується із загальним зростанням насильницьких злочинів, суїцидів, нещасних випадків та насильства в суспільстві. Так, протягом 2018 р. до поліції надійшло 1 285 заяв і повідомлень про вчинення домашнього насильства. Ці заяви подали самі діти. Упродовж 2018 р. було скоєно 4,3 тис. злочинів стосовно дітей. Майже 1,5 тис. дітей стали жертвами тяжких та особливо тяжких злочинів. У 80 % випадків насильство щодо дітей здійснюється з боку найближчого оточення з обмеженим колом свідків [1]. Під час розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх можуть виникати непорозуміння, пов'язані як із процесуальними особливостями проведення слідчих (розшукових) дій щодо дітей, так і з отриманням та оцінюванням їхніх свідчень. Тому сучасна практика кримінальних проваджень потребує науково обґрунтованих рекомендацій щодо врахування як процесуальних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, так і психологічних особли-

востей отримання й оцінювання свідчень неповнолітніх. Саме врахування психологічної складової проведення слідчих (розшукових) дій, що ґрунтується на принципах правосуддя, дружнього до дитини, сприятиме захисту прав та інтересів неповнолітніх, отриманню достовірної інформації від них і підвищенню ефективності проведення розслідування.

Стан дослідження проблеми

Проблематика розгляду особливостей проведення слідчих (розшукових) дій узагалі та допиту зокрема є предметом досліджень багатьох науковців.

Так, наукові засади проведення допиту розглядали такі відомі вчені-процесуалісти, як Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк, А. О. Ляш, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, М. А. Погорєцький, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалова, М. О. Янковий та ін. У криміналістичних дослідженнях проблеми тактики проведення допиту потерпілих розкривалися у працях О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васил'єва, А. Ф. Волобуєва, А. В. Дулова, В. А. Журавля, О. О. Закатова, Г. А. Зоріна, Л. М. Карнеєвої, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, М. І. Порубова, Є. Є. Центрова,

В. Ю. Шепітька та інших. Особливості допиту малолітніх і неповнолітніх на стадії досудового розгляду досліджувалися деякими вітчизняними науковцями, зокрема А. А. Закашовим, Л. Л. Каневським, В. Е. Коноваловою, В. В. Леоненко, І. С. Федотовим, Н. В. Павлюком, В. М. Тертишником, Т. С. Шмиголем, А. А. Шуличенко та ін. Психологічні особливості проведення слідчих дій, зокрема за участі неповнолітніх, були предметом досліджень Р. І. Благути, В. Л. Васильєва, М. В. Костицького, Н. І. Гаврилова, І. В. Озерського, М. Є. Дирдіна, Н. В. Грищенко, Д. В. Затенацького, Д. В. Куриленко, Ю. А. Чаплинської та ін.

Однак, незважаючи на актуальність тематики і велику кількість досліджень, певні аспекти проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства, потребують подальшого розгляду.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виявити психологічні особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства, та запропонувати методичні рекомендації щодо його проведення з урахуванням цих особливостей.

Завданнями, спрямованими на досягнення вказаної мети, є такі: 1) обґрунтування принципів допиту неповнолітнього, що ґрунтуються на принципах правосуддя, дружнього до дитини; 2) розгляд наявних підходів і методів проведення допиту неповнолітніх з урахуванням вікових особливостей та психоемоційного стану дитини.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні підходів і методів проведення допиту неповнолітніх, що ґрунтуються на принципах правосуддя, дружнього до дитини, та врахуванні вікових особливостей, психоемоційного стану і впливу ситуації насильства на її психіку.

Виклад основного матеріалу

Насильство щодо дітей – складна та багатофакторна проблема, що потребує такого ж комплексного підходу до її вирішення. Розрізняють чотири види насильства: сексуальне, психологічне, економічне та фізичне. Кожен з них має свою специфіку.

Сексуальне насильство – це протиправні дії сексуального характеру, спрямовані на посягання на статеву недоторканність дитини, залучення дитини за її згодою або без такої до сексуальних дій з дорослим із метою отримання останнім сексуального задоволення. Сексуальне насильство може супроводжува-

тись як фізичним, так і психологічним насильством [2, с. 52].

Сексуальне насильство має такі форми: вагінальне, здійснене у неприродний спосіб (оральний, анальний, маніпуляції пальцями або іншими предметами зі статевим органом дитини), ігри сексуального характеру, імітація статевого акту, вимога спати в одному ліжку з особою іншої статі, залучення дитини у комерційний секс, створення умов, за яких дитина постійно спостерігає за статевими стосунками інших людей, підглядання за дитиною та її розбещення шляхом спілкування з дитиною в соціальних мережах.

Психологічне насильство пов'язується із впливом на психіку дитини шляхом словесних образ або погроз, переслідувань, залякувань чи висловлювання недовіри, якими навмисно викликаються невпевненість, відчуття беззахисності та страх, що призводить до заподіяння шкоди психічному здоров'ю дитини.

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з дією особи на психіку дитини шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно викликається емоційна непевність, нездатність захистити себе і може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю [2, с. 54]. Психологічне насильство щодо дитини виникає в ситуації постійної нестачі доброзичливої, здорової атмосфери, яка сприяла б емоційному зростанню та росту самооцінки дитини. Психологічне насильство може виявлятися у формах нехтування та жорстокого поведіння з дитиною. Нехтування дитиною – хронічна нездатність батьків або осіб, які здійснюють догляд, надати дитині належну підтримку, увагу, турботу, забезпечити основні потреби дитини в їжі, одязі, житлі, медичному обслуговуванні, освіті, захисті та догляді через низку об'єктивних причин (бідність, психічне захворювання, недосвідченість), а також без них. До нехтування дитиною належить потурання заподіяння шкоди, враховуючи приохочення до наркотиків та алкоголю, яке призводить до втрати дитиною самоконтролю та формування в неї стійкої залежності. Психологічне жорстоке поведіння – хронічне приниження, образа та висміювання дитини, знущання з неї. До різновидів психологічного насильства щодо дітей, зокрема, належать:

- поведіння з дітьми як зі своєю власністю;
- використання фізичних переваг дорослої людини;
- жорстокість щодо інших істот і людей;
- крики, стресогенна поведінка, залякування та навіювання страху;

– застосування погроз як аргументу у вихованні [2, с. 55].

Фізичне насильство щодо дитини визнається як умисне нанесення їй іншою особою побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалої дитини, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди її честі й гідності, в тому числі в сім'ї. [2, с. 51]. До фізичного насильства належать порушення цілісності органів і тканин організму; побої, удари, ляпаси, грубі штурхання та штовхання; позбавлення їжі, пиття і сну; прив'язування (приковування) та зв'язування дитини; вплив на дитину із застосуванням фізичних властивостей предметів і явищ середовища. Наслідки можуть мати як видимі ознаки, так і приховані.

Поряд із цим під час розгляду справ, насамперед щодо насильницьких та інших злочинів, неповнолітні також виступають як свідки таких злочинів. Допит є чи не єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться в усіх без винятку кримінальних провадженнях, але під час взаємодії з неповнолітніми потребує дотримання певних умов та процедур. У теорії кримінального процесу та у практичній діяльності слідчих підрозділів існує чимало проблемних аспектів, що стосуються допиту неповнолітніх жертв і свідків насильства. Складність його проведення обумовлюється специфікою психології формування цієї категорії допитуваних, їх віковими й індивідуальними психологічними особливостями [3].

Розглядаючи психологічну складову проведення допиту (опитування) дитини, на наш погляд, необхідно звернути увагу на декілька основних моментів [4]:

1) урахування під час проведення допиту суттєвих відмінностей між комунікацією з дітьми та комунікацією з дорослою людиною, що стосуються психологічних, фізіологічних та вікових особливостей розвитку дитини, типових поведінкових проявів, характерних для її віку; особливостей вибору часу взаємодії з дитиною і тривалості такої взаємодії, організації простору взаємодії й вибору тематики взаємодії;

2) допит (опитування) неповнолітньої особи, як і інші слідчі (розшукові) дії стосовно дітей, повинні ґрунтуватися на принципах правосуддя, дружнього до дитини (участі дитини, забезпечення найкращих інтересів дитини, гідності, захисту від дискримінації, верховенства права) [5];

3) підготовленість працівників поліції до проведення допиту (опитування) дитини, а саме: а) наявність знань про особливості ко-

мунікації з дитиною, вікові особливості дітей та готовність спілкуватися з дітьми різного віку; складові проведення допиту (опитування) дитини та їх характеристики, техніки опитування; б) сформованість загальних і спеціальних комунікативних умінь; крім того, побудова взаємодії з дитиною повинна будуватися на гнучкості, об'єктивності й емпатії;

4) залучення спеціаліста-психолога як на стадії підготовки до проведення допиту, так і безпосередньо в сам процес;

5) створення безпечних умов проведення допиту (опитування) дитини, щоб отримати повну та надійну інформацію і водночас не допустити вторинного травмування дитини; використання методики «Зелена кімната» і технік опитування в роботі з різними категоріями дітей надає можливість проводити таку роботу з отримання надійних свідчень;

6) розвиток умінь слідчого формулювати запитання дитині на допиті відповідно до її стану, психофізіологічних та вікових особливостей;

7) розуміння тривалості взаємодії з дитиною; згідно з вимогами ч.2 ст.226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом понад 2 години на день; тривалість допиту не може бути єдиною для всіх дітей, вона визначається з урахуванням віку й індивідуальних особливостей дитини; існує загальна закономірність – чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється, і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси [6];

8) урахування психологічних особливостей кожної стадії цієї слідчої (розшукової) дії, а саме попередньої, вступної, вільної розповіді, детальних запитань і завершальної.

Розглянемо більш ґрунтовно деякі із зазначених особливостей.

Допит для неповнолітнього є стресовою ситуацією та пов'язаною з відтворенням події з насильством. Під час стресових ситуацій в організмі задіюється частина мозку амігдала, яка відповідає за реакції виживання «бий – біжи – замри – здавайся». Коли активізується амігдала, дитині складно мислити логічно, вона не може міркувати аргументовано. Неповнолітній може бути надмірно активним або мовчазним і, навпаки, піддаватися впливу дорослого, намагаючись виправдати всі його очікування. У такому стані дитині важко відповідати на питання, мислити логічно, відтворювати інформацію [7]. Стрес запускає в дію відповідні захисні механізми, які допомагають впоратись із ситуацією. Разом із тим, психіка дитини намагається звільнитися

від спогадів, що були для неї травматичними. Тому створення безпечної та дружньої атмосфери сприятиме зниженню негативного реагування дитини на процедуру допиту (опитування) та підвищить його ефективність.

Щоб допомогти неповнолітньому впоратися з переживаннями, послабити дію захисних механізмів психіки, які блокують спогади про подію, спеціалісту важливо дотримуватись такої формули:

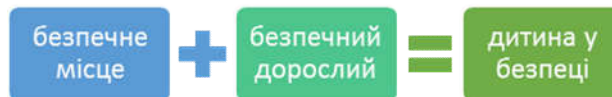

Рис. 1. Відчуття дитини в безпеці

Використання такої формули надає можливість неповнолітньому почуватись у певній безпечній обстановці, що сприяє запуску тієї частини мозку, яка відповідає за відтворення інформації.

Безпечне місце – прогнозоване дитиною: дитина отримала повну інформацію, що з нею там відбуватиметься, хто буде присутній та якою є роль цих осіб, а так само, що очікується від дитини; там, де «не відбувається насильство»; місце є безпечним для дитини (фізично), максимально підготовленим для взаємодії (наявні меблі відповідно до віку дитини, олівці, папір, іграшки тощо).

Безпечний дорослий – дорослий, який враховує вікові й індивідуальні особливості дитини, її психологічний стан, взаємодіє «на рівні» з дитиною, ставиться доброзичливо, вміє розпізнавати потреби дитини та забезпечує захист її прав та інтересів.

Важливо контактувати з неповнолітнім не «зверху вниз», а опускаючись на його рівень зросту, не підвищувати голос, не робити різких рухів, не тиснути, не підганяти дитину, не критикувати та бути обережним з тактильними дотиками. Під час взаємодії слід забезпечити простір для індивідуального спілкування з неповнолітнім та обмежити присутність і втручання інших людей. Важливо забезпечити тишу та засоби, що допоможуть налагодженню контакту з дитиною (олівці, папір, іграшки тощо).

Дитина в безпеці – дитина, яка відчувається захищеною та перебуває у стані спокою. Вона має контроль над власним життям, розуміє, що відбуватиметься, до кого може звернутися за допомогою, може управляти власними емоціями та відтворювати події, що відбувалися з нею раніше. Відчуття безпеки дитини залежить від зовнішніх факторів, якими є наявність уважного й турботливого дорослого, прогнозованість та поінформованість про ситуацію, в якій вона опинилася, відсутність об'єктивних і суб'єктивних загроз. Коли дитина відчувається в безпеці, то зни-

жується рівень тривоги, і «вмикаються» центр мозку й лобові частки, які відповідають за відтворення інформації та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Для дитини перш за все важливою є участь «безпечного дорослого», який зможе забезпечити «безпечне місце», і, відчуваючись у безпеці, неповнолітній зможе свідчити та відповідати на питання [8, с. 192].

Під час допиту неповнолітнього важливо розуміти, як формується довіра в дитини до дорослого та світу в цілому. Неповнолітні, які пережили нехтування їхніми потребами та зазнали жорстокого поводження, коли заявляли про свої потреби, починають недовіряти дорослому та світу в цілому. Їм притаманні занижена самооцінка, негативне ставлення до себе й агресивна поведінка, яку вони спрямовують на себе або оточуючих: «я поганий», «дорослий поганий», «отже, і світ поганий та небезпечний», «нікому не можна довіряти». Вони потребують уваги, підтримки, відчуття захищеності з боку дорослого та повернення контролю над власним життям через інформування про те, що відбуватиметься з ними, з боку дорослого [9].

Плануючи допит неповнолітніх, спеціалісту доцільно дотримуватись таких рекомендацій щодо фаз опитування.

Попередня фаза. Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з неповнолітнім. Вона полягає у зборі інформації про неповнолітнього – про його пізнавальний, соціальний та емоційний розвиток, а також про його найближче оточення, сім'ю та взаємостосунки. Знання сильних і слабких сторін дитини дозволяє встановити контакт із нею та уникнути недоречних і небезпечних запитань. Важливо якнайточніше розпланувати найважливіші теми, на які необхідно поговорити з дитиною.

Вступна фаза. Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з неповнолітнім, пояснення йому мети зустрічі. На цьому етапі спеціалісту варто дотримуватись формули «безпечне місце + безпечний дорослий = дитина в безпеці», про що зазначалося вище.

Розмову з дитиною незалежно від її віку слід починати з нейтральних, безпечних для неї тем, пам'ятаючи при цьому, що вступна фаза не може тривати довго. Розмова на нейтральні теми допомагає не лише встановленню контакту з дитиною, її метою є також попереднє з'ясування можливостей дитини у сфері вербалізації обставин події, що відбулась, а також зниження її емоційного напруження, пов'язаного із ситуацією допиту. Під час вступної фази необхідно встановити, чи в змозі дитина відрізнити правду від обману, та ознайомити її з обов'язком говорити правду.

Перед тим як розпочати саме опитування, спеціаліст повинен чітко роз'яснити дитині, що вона може не знати відповідей на всі запитання та не зрозуміти його, і це не страшно. Варто також домовитися про те, що дитина може повідомити у будь-який час про втому, спрагу або інші потреби, а також про бажання зробити перерву. Практика показує, що встановлення психологічного контакту з дитиною під час вступної фази, чітке роз'яснення процедури проведення взаємодії та ролі дитини при цьому надає можливість знизити ризик повторного травмування її психіки та підвищує імовірність отримання надійних свідчень [2, с. 78].

Фаза вільної розповіді. На цьому етапі неповнолітній має розповідати про перебіг подій вільно, у своєму темпі. Ця фаза задає відповідний напрямок запитанням, які ставитимуться під час наступного етапу. Важливо ініціювати фазу вільної розповіді таким чином, щоб дитина знала, чого саме від неї очікує спеціаліст. Як приклад можна застосовувати такі конструкції: *«розкажи мені, що сталося, мені важливо почути твою версію»*, *«розкажи все, що пам'ятаєш, усе, що є важливим»*.

Під час розповіді не слід перебивати дитину, навіть якщо вона відхиляється від суті справи чи вводить розгалужені побічні лінії. Також не слід її виправляти, уточнювати, коригувати її висловлювання та порівнювати з інформацією, відомою з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладення подій, завадити перебігу думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів. Якщо в неповнолітнього виникають труднощі з тим, щоб почати вільну розповідь, спеціаліст має полегшити її початок допоміжними запитаннями. Варто спробувати викликати в неповнолітнього сліди пам'яті, пов'язані з різними чуттєвими враженнями. Сліди пам'яті складаються з багатьох елементів, які накладаються один на одного та кодуються різними відчуттями. За допомогою слідів пам'яті різ-

них чуттів можна досягти повного відтворення подій, що сталися.

Якщо неповнолітній під час вільної розповіді її перериває, необхідно дати йому час подумати. Якщо перерва триває занадто довго, спеціаліст має заохотити неповнолітнього до продовження розповіді, при цьому він може використати ключові слова, які вимовляла дитина, наприклад: *«Ти сказав, що дядько Іван запропонував тобі заробити “легкі гроші”, а що було далі?»*, *«Ти говорила, що чужий чоловік зайшов до ліфта, а що було пізніше?»*

Під час вільного викладу подій важливо: спостерігати за невербальними реакціями неповнолітнього – звертати увагу на те, про що той розповідає вільніше, а на що реагує уповільненням, напруженням чи тривогою; звертати увагу на специфічні слова, назви, імена тощо, які використовує неповнолітній, та на наступній фазі – фазі детальних запитань – уточнити їх значення. Якщо неповнолітньому важко говорити про те, що сталося, на цій фазі доречно буде використати папір та олівці, іграшки чи малюнки.

Фаза детальних запитань. На цьому етапі метою спеціаліста, який проводить опитування, є доповнення викладу подій, здійсненого неповнолітнім під час фази вільної розповіді, та їх упорядкування для з'ясування обставин справи. Спеціаліст має подбати про те, щоби перехід до наступної фази опитування відбувався плавно, природно і не викликав у дитини занепокоєння, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Спеціаліст має пам'ятати, що цей етап опитування повинен мати таку форму розмови, яка підбирається з урахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітнього.

Доцільно використовувати певні *техніки активного слухання*: різні типи запитань (відкриті/закриті), парафраз, переказ ключової інформації, яку повідомила дитина, з використанням її ключових слів; резюмування (воно може бути проміжним та підсумовуючим).

Починати необхідно з використання відкритих запитань, тобто питань, на які дитина має дати розгорнуту відповідь. Відкриті питання не надають розповіді якогось конкретного напрямку. Правильно сформульоване відкрите запитання дозволяє неповнолітньому дати вільну від впливу відповідь на підставі власних слідів пам'яті. Так, на початку фази рекомендуються такі відкриті запитання: *«Що це ти пам'ятаєш про подію? Що це сталося?»*

Для з'ясування подробиць ситуації необхідно докласти певних зусиль саме через уміле

формулювання відкритих запитань. Наприклад: «Як ти опинився біля магазину?», «Чи хтось ще був із тобою у квартирі?», «У що Х. був одягнутий?» Такі питання полегшують дітям згадування інформації, однак варто бути дуже пильним і не ставити навідних питань. Наприклад, замість запитання «Машина була білого чи чорного кольору?» треба спитати «Якого кольору була машина?» Ставлячи деталізуючі питання дитині, можна слідувати схемі, поданій нижче, починаючи з питань, які починаються з «де», потім «коли», далі «як» і закінчуючи «хто», при цьому не варто ставити запитання, які починаються з «чому» [10, с. 115].

Варто звернути увагу на те, що на етапі детальних запитань спочатку зосереджуються на інформації, яку надає дитина, і лише згодом – на даних, отриманих з інших джерел. Деталізувати певну інформацію можна за допомогою закритих питань, на які передбачається відповідь «так» або «ні». Важливою складовою є резюмування того, про що розповів неповнолітній. Це надає можливість впорядкувати інформацію, перевірити, чи правильно спеціаліст зрозумів те, про що розповіла дитина. Резюмування може бути проміжним (наприклад, щодо кожного епізоду) та фіналізуючим (підсумовуючим).

Результати досліджень показують, що діти легше відповідають на питання, які починаються із «хто», «де» і «як». Питання, які починаються з «коли», викликають більше труднощів. Питання, які починаються з «чому», є найважчими, тому що вимагають здатності причинно-наслідкового мислення та вміння об'єктивно сприймати світ, розуміння мотивів поведінки інших людей і розвинутих мовних умінь та можуть викликати почуття провини, пробуджувати захисні реакції з огляду на схильність виправдовувати свою поведінку, тому таких питань варто уникати взагалі [8, с. 201].

Слова, будову питань і процес їх ставлення слід добирати з урахуванням вікових і психологічних особливостей дитини. Особливо це стосується тих питань, які є предметом доказування, а саме: 1) питання про час події; 2) питання про місце події; 3) питання про кількість, багатократність подій; 4) питання про порушника/співучасника/потерпілого. На перший погляд, це здається очевидним і простим, однак на практиці це буває важко реалізувати [2].

Заклучна фаза. Під час заключної фази (якщо опитування було проведено з урахуванням зазначених рекомендацій) у неповнолітнього, як правило, спостерігається повне

розслаблення. Однак буває і так, що дитина після давання показань є нервовою, неспокійною з огляду на наслідки своїх висловлювань, їх оцінку та свою роль у подальших стадіях провадження у кримінальній справі. Слід дати їй час заспокоїтися, показати, що її емоції є зрозумілими, похвалити за зусилля, навіть якщо її показання не містили суттєвої для цієї справи інформації. Рекомендується запитати неповнолітнього, як він/вона почувається після опитування та чи є у нього/неї якісь побоювання. Після цього варто здійснити спробу їх з'ясувати. Якщо передбачається участь неповнолітніх в інших слідчих (розшукових) діях, дитину слід про це попередити і пояснити, якою буде їх мета. Наприкінці доцільно поговорити з неповнолітніми на нейтральні, емоційно необтяжливі теми, щоб знизити напруження у дитини. Важливо пам'ятати, що заключна фаза є важливою для захисту психіки неповнолітнього.

Крім дотримання фаз опитування, важливо враховувати вікові особливості неповнолітнього під час формулювання запитань [10, с. 110].

Так, формулюючи запитання до дитини дошкільного віку, важливо пам'ятати:

- провідним видом діяльності у дошкільному віці є гра. Для встановлення контакту з дитиною важливо взаємодіяти з нею через гру. Для визначення сімейної ситуації, отримання інформації щодо ситуації, що трапилася з дитиною, важливо мати при собі іграшки;

- про специфіку орієнтування в часі – діти запам'ятовують емоційно забарвлені події (було свято, день народження, новий рік) та прив'язують час до події (було світло, мама повернулася, коли стало темно, ранок або темно, була ніч, сусід пішов гуляти із собакою та ін.);

- про специфіку опису події – діти покладаються на тактильні відчуття та пояснюють явища через дію та підкріплюють тактильними рухами, але можуть виникати складнощі з вербалізацією та роз'ясненням того, що відбувалося («Мені було боляче, я кричала... Він робив ось так... – показує рукою або на ляльці. – Тато ліз пальцем у трусики, мазав мене... потім у нього з нісі текла вода», – так дитина намагається пояснити фізичне та сексуальне насильство) [8, с. 195];

- про специфіку опису зовнішності – для дітей більшість дорослих є дуже високими та сильними; вони можуть описувати, орієнтуючись на схожість між людьми («як у папи, схожий на...»).

Дуже часто дорослі особи говорять дитині, що гра, в яку грає дитина з дорослим, –

це секрет, який нікому не можна розповісти. Тому дитина може не розповісти про те, що відбулось, побоюючись розказати про секрет. Однак якщо сказати дитині «Покажи, як ви грались» через гру, вона «розкаже» та покаже все до найменших дрібниць без відчуття того, що вона могла «виказати секрет», адже фактично дитина не розказала, а показала. Важливо підтримувати дитину протягом розповіді, робити паузи, давати їй час сформулювати речення, фіксувати її емоційні та тілесні прояви [8, с. 192].

Формулюючи запитання до дитини молодшого шкільного віку, важливо пам'ятати про таке:

- формулювати запитання слід, орієнтуючись на активну роботу аналізаторів у дитини цього віку («Що ти бачив?», «Що ти чув?», «Яким воно є на дотик?», «Яким є на смак?»);

- слід враховувати особливості орієнтування в часі – діти знають дні тижня, але краще розповідають про події, орієнтуючись на шкільний графік та режим («Коли я йшла після фізкультури, я прийшла зі школи, поїла та пішла переодягатись, і тут зайшов тато»);

- слід враховувати особливості опису події – діти охоче розповідають про подію в ситуації виявлення несправедливості й бажанні відновити рівність («Я робила, як просив тато, а він все одно мене бив... так несправедливо», «Я вдарив його, бо він мене також бив... Я зробив так само, бо так нечесно, що тільки він мене чіпає»).

Формулюючи запитання до дитини підліткового віку, важливо пам'ятати про таке:

- для налагодження взаємодії з підлітком слід підсилити в ньому позицію «дорослого» («Мені важливо дізнатись твою позицію», «Розкажи твоє бачення того, що відбувалось»);

- важливо підсилювати відчуття компетентності та значущості наданої інформації та

підтримувати розповідь підлітка вербальними і невербальними знаками;

- слід враховувати особливості опису події, а саме те, що підлітки описують події, покладаючись на власні переживання («Мені було страшно, я не могла закричати і втекти, ноги були ватними»); під час розповіді підліток часто викладає факти відповідно до асоціацій, що виникають, а не відповідно до реального перебігу подій, але його не можна квапити, переривати, договорювати за нього; доречно ґрунтуватися на асоціаціях, які відповідають обсягу знань та колу інтересів дитини, підліткам легше впізнати предмет чи місце, ніж описати його;

- треба пам'ятати про особливості формулювання запитань про події – слід запитати про події, що передували ситуації насильства, попросити описати саму подію, а потім те, що відбувалось після події;

- слід враховувати особливості орієнтування в часі – підлітки здатні відтворювати події, які відбувались декілька років тому; події вони відтворюють за послідовністю: «до події», «у момент події», «після події» [9, с. 190].

Висновок

Таким чином, врахування зазначених психологічних особливостей під час проведення допиту (опитування) дітей, які постраждали від насильства, сприятиме зниженню дії захисних механізмів психіки, мінімізуватиме повторну ретравматизацію дитини, дозволить дитині почуватися більш спокійно та захищено, а слідчому – отримати достовірну інформацію про події конкретного злочину. Крім того, такий підхід до проведення слідчих (розшукових) дій за участю дітей дозволить фахівцю отримувати достовірну інформацію про події злочину та забезпечити дотримання прав та інтересів дитини у процесі досудового розслідування.

Список бібліографічних посилань

1. Пашко Н. О. Особливості виявлення та реагування на випадки сексуального насильства щодо дитини // Дитина у тривожному середовищі: розвивальні та відновлювальні практики : зб. тез (м. Київ, 31 трав. – 1 черв. 2019 р.) / за ред. О. В. Чуйко. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2019. С. 82–87.
2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / авт.-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Коchemировська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.
3. Шаповалов В. А. Обоснование комплексного подхода при осуществлении психологической оценки достоверности сообщаемой информации // Актуальні питання теорії та практики використання поліграфа : зб. ст. / за заг. ред. В. О. Шаповалова. Київ : Освіта України, 2016. 170 с.
4. Мілорадова Н. Е., Федоренко О. І. Загальні психологічні особливості проведення допиту дитини // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.) / МВС України, Нац. акад. внутр справ. Київ, 2020. С. 198–201.

5. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року // Council of Europe : офіц сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>. (дата звернення: 25.06.2020).
6. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
7. Внук М., Долыняк У. Педагогика травмы: практическое пособие для педагогов, воспитателей и приемных родителей. Киев, 2014. 166 с.
8. Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика / Колегія поліграфологів України. Київ : ГО «Колегія пографологів України», 2019. Вип. 2. 276 с.
9. Бобечко Н. Р., Бойко В. П., Жолнович І. В., Когутич І. І. Основи загальної та юридичної психології: курс лекцій : навч. посіб. / за ред. В. Т. Нора. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2016. 224 с.
10. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / В. Л. Андреевкова, К. А. Бороздіна, Т. І. Бугаєць та ін. ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальової, Ю. В. Пилипас. Київ : ФОРМ Буря О. Д., 2019. 515 с.

Надійшла до редколегії 26.06.2020

МИЛОРАДОВА Н. Э., ПАШКО Н. А. ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, ПОСТРАДАВШИХ ОТ НАСИЛИЯ

Раскрыты основные положения организации и проведения допроса несовершеннолетних, пострадавших от насилия. Рассмотрены понятия физического, сексуального, психологического и экономического насилия над ребенком. Определены предмет, объект и задачи допроса несовершеннолетних. Рассмотрены особенности влияния насилия на развитие ребенка и дачу показаний, алгоритм проведения допроса, формулировки вопросов для несовершеннолетних, пострадавших от насилия, в соответствии с возрастными особенностями и их психоэмоциональным состоянием.

Ключевые слова: допрос, психологическое, сексуальное, экономическое и физическое насилие, несовершеннолетние, досудебное расследование.

MILORADOVA N. E., PASHKO N. A. FEATURES OF INTERROGATION OF MINORS WHO ARE VICTIMS OF VIOLENCE

The main provisions on the organization and conduction of interrogation of minors who are victims of violence have been revealed. The concept of physical, sexual and psychological violence against a child has been studied. The features of interrogation of minors who are victims of violence and their significance in criminal proceedings have been theoretically analyzed. The author has determined the subject matter, object and tasks of interrogation of minors and features of the impact of violence on the development of a child and evidence provided by this child.

Despite the large number of works focused on the study of various aspects of minors participation in different investigative actions, the legal and psychological literature does not sufficiently describe the psychological features of the interrogation of minors and does not fully analyze the factors that may affect the juvenile's testimony while conducting such an investigative action as the interrogation.

The author has emphasized the expediency of conducting investigative (search) actions against children, based on the principles of child-friendly justice (participation of the child, ensuring the best interests of the child, dignity, protection against discrimination, rule of law).

The author has analyzed the algorithm of interrogation of a child based on the use of the following formula: "safe place + safe adult = safe child"; has provided recommendations to take into account the psychological and organizational features of different phases of the child's interviewing; formulation of questions for minors who are victims of violence according to age and their psycho-emotional state. Examples of formulating the questions during the interviewing of children of preschool, primary school and adolescence age have been provided.

It has been noted that consideration of the described psychological features during the interrogation (interviewing) of children who are victims of violence, will reduce the protective mechanisms of the psyche, minimize re-traumatization of the child and increase the effectiveness of the interrogation.

Key words: interrogation, psychological, sexual, economic and physical violence, minors, pre-trial investigation.